

MONDRİAN'IN YENİ BİR BAKIŞ AÇISIYLA OKUNMASI

Güler Altunöz*

Özet

Teosofi (Teosophy), soyut sanatın ortaya çıkışında etkili olmuştur. Soyut sanat, yeni bir yüzyıl ile sanata bakış açısını da değiştirmiştir. Bu akımın öncülerinden biri olan Mondrian da Teosofi Derneği'ne üye olmuş, bu felsefeden etkilenerek sanatsal evrimini geliştirmiştir.

Bu makalede, teosofik düşüncelerden etkilenerek yazdığı kuramsal notlarıyla ilişkilendirerek Mondrian'ın soyut sanat serüveni örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Mondrian, soyut, soyutlama, soyut sanat, teosofi, Avrupa Sanatı, felsefe, De Stijl.

Abstract

Reading Mondrian in a new perspective

Teosophy became an influencing factor in the birth of abstract art. This abstract art changed the aspect to art with the following century. Mondrian , who is one of the leading pioneer of this trend , became a member of the Teosophy Society and being influenced by this philosophy he developed his artistic evolution.

In this article , Mondrian's abstract art adventure is described with examples from the point of the notes he took under the influence of teoshopic ideas.

* Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretimi Anabilim Dalı, Güzel Sanatlar Eğitimi.

Key words: *Mondrian, abstract, abstraction, abstract art, theosophy, European Art, philosophy, De Stijl.*

Soyut sanatın ortaya çıkışında Teosofi öğretilerinin etkili olduğu bilinmektedir. Soyut sanat akımının sanatçıları, çalışmalarında sözcüklerin söyleyemediğini anlatıyorlardı.

Soyut sanatta ruhsallık (tinsellik), 1890 yılı civarında Teosofi'ye koşut olarak başladı. Soyut sanatın öncüleri Wassily Kandinsky, Frantisek Kupka, Piet Mondrian ve Kazimir Maleviç, Teosofi'den çok etkilendi (Hall).

Teosofi, gizemcilik (misticizm), bilinmezlik (agnostizm), kabala (Yahudi gizemciliği), Buddhacılık gibi kökleri çok eski çağlara dek uzanan öğreti ve inançlardan oluşmaktadır. Teosofi'nin sözlük anlamı; bireyle Tanrı ya da melekler arasında doğrudan bağlantı kurmayı amaçlayan dini bir sistem, Budist ve Brahman sistemine benzer yeni bir din ve felsefe sistemidir (Redhouse English-Turkish Dictionary, 1991: 1016).

Bir düşünme sistemi olarak ise Teosofi, Helena Petrovna Blavatsky'nin yazılarıyla gelişmiştir. Blavatsky, 1875 yılında arkadaşlarıyla birlikte Teosofi Derneği'ni (Theosophy Society) kurdu. "The Key to Theosophy" (1889) adlı kitabında, Blavatsky, teosofiyi şöyle betimler: "Teosofi, yeryüzüne parlaklığını yansıtan evrensel gerçekliğin, sevginin ve bilgeliğin kıyasız okyanusu... görülebilen ve görülemeyen kutsal doğa... belirlenmiş sonsuz güneş...ve ... görevin simgesidir... Soyut anlamıyla Teosofi, Tanrısal Bilgelik"tir (<http://theosophy.org>).

Teosofi Derneği'ne (Theosophical Society) katılmak isteyen kişinin kabul etmesi gereken üç amaç vardır:

1. Irk, inanç, kast ya da renk ayrımı yapmaksızın, İnsanlığın Evrensel Kardeşliği'nin özünü biçimlendirmek,
2. Din, felsefe ve bilimin karşılaştırmalı araştırmasını desteklemek,
3. İnsanlığın açıklanmamış doğa yasalarını ve güçlerini araştırmak (<http://en.wikipedia.org/wiki/Theosophy>).

Hollanda'lı soyut sanatçı Piet Mondrian'ın sanatsal evriminin teosofi etkisinde olduğu görülmektedir (Resim 1). 1872'de dünyaya gelen Mondrian'ın babası koyu Protestan olan bir Resim öğretmeni idi. Henüz küçük bir çocukken, kiliseler için dinsel içerikli resimler, taşbaskılar yapan babasına yardım ediyordu. Sanatla ilk tanıştığı bu dinsel ortam, gençlik döneminde Amsterdam Sanat Akademisi'ne girdiğinde katıldığı dinsel bir dernekte de (Gereformeerde Kerk'de) sürmüştür.

Resim 1 - Devotional image/Dinsel İmge, 1900

Dinsel simgeler olan çiçek resimleri ve Hollanda kırsal manzaraları çizen Mondrian, 1909 yılında Hollanda Teosofi Derneği'ne (Theosophical Society) katıldı (Resim 2, Resim 3, Resim 4). Mondrian'ın sanat çalışmaları her zaman içtenlikle onun tinsel ve felsefik çalışmaları ile ilgilidir. 1908'de, Helena Petrovna Blavatsky'nin 19. yüzyıl sonunda başlattığı teosofik hareketle ilgilendi. Blavatsky, kuramsal yöntemlerle sağlanandan daha derin bir doğa bilgisi elde edilebileceğine inanıyordu ve yaşamının geri kalanında Mondrian'ın çalışmasının çoğu, bu tinsel bilgiyi araştırmasından esinlendi (Deicher, 1999: 93).

Resim 2 – Irises/Leylaklar, 1908

Resim 3 - At Work/On the Land /Çalışmada, 1898

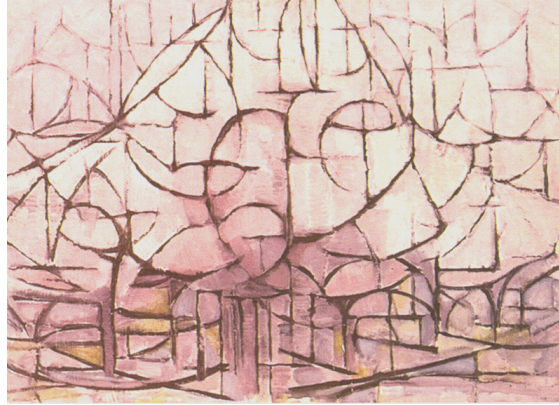
Resim 4 - Avond/Akşam, 1908

Mondrian, 1911 yılında Amsterdam Sanatçılar Birliği'nin ilk sergisine katıldığında, aynı binada sergilenen Picasso ve Braque'in çalışmalarını da gördü. Böylece kübizme tanışmış oldu. 1911'in sonunda Paris'e gittiğinde, onların resmini görmek için bir fırsatı vardı ve bu onun için yeterliydi. Avand-garde sanat alanında birbirine benzeyen diğer ruhlar tarafından başlatılmış olan "devrim"e katıldı.

Paris'teki çalışmalarında, kübistlerden aldığı, nesnelerin sınırlarını belirleyen siyah çizgileri resimlerinde kullanmaya başladı (Resim 5). "Çiçeklenmiş Ağaçlar" resminde Mondrian'ın soyutlama çabası gözlenebilmektedir (Resim 6). 1912'den bu yana siyah hatları resmin yüzeyine yayarak bir ızgara gibi (grid) kullanıyordu; örneğin, Ağaçlı Manzara'da, şekiller vitray gibi kapatılmıştır. Mondrian'ın durumunda, hatlar resmin ana çerçevesi olur. Yüzey, siyah çizgi ağlarıyla sınırlanır. Sanatçı şekillerini, sanki yüzeyde yazıyor gibi, çizgiler arasına koyar (Deicher, 1999: 33).

Resim 5 -Landscape with Trees/Ağaçlı Manzara, 1911-12

Resim 6 -Trees in Blossom/Çiçeklenmiş Ağaçlar, 1911-12

Hollanda 1914 – 1919

1914'te Hollanda'ya dönen Mondrian 1916'da Laren'deki sanatçılar kolonisine taşınır. Kübistlerin tersine, Mondrian hala resmi ile kendi tinsel arayışlarını uzlaştırmaya çalışıyordu. 1913'te sanatını ve teosofik çalışmalarını bir kuramda birbirine kaynaştırmaya başladı; bu, simgeci resimden sanatçının en son ayrılışına işaret eder. Mondrian, 1914'te ailesini ziyaret ederken I.Dünya Savaşı başladı ve savaş boyunca Hollanda'da

kalmak zorunda kaldı. Bu dönem boyunca, Laren sanatçılar kolonisinde kaldı; orada, soyuta doğru kendi kişisel yolculuklarını deneyimleyen iki sanatçıyla, Bart van der Leck ve Theo van Doesburg'la karşılaştı. Van der Leck'in yalnızca temel renkleri kullanması Mondrian'ı oldukça etkiledi. Van Doesburg'la Mondrian, neoplastisizm terimini benimsediği kuramını anlatan ilk makalelerini yayınladığı "De Stijl"i kurdu ("The Style"-Biçem, ilk sayısı Ocak 1917'de Theo van Doesburg tarafından yayınlanmıştı).

Düşüncelerini "pozitif mistisizm" ve "görsel matematik" olarak tanımlayan Dr. Mathieu Schoenmaeker'in teosofist felsefesi Van Domsealer (besteci), Mondrian ve Van Doesbourg'un düşüncesinde bir katalizör rolü oynadı (http://www.dofoundation.com/dr001_GB.html).

Teosofik öğretilerle biçimlenen De Stijl ilkeleri şöyle sıralanabilir:

- Renklendirme, temel renklerden kırmızı, mavi ve sarı ya da nötr renklerden, siyah, beyaz ve gri renklerde olmalı.
- Yüzeyler, dikdörtgen düzlemler ya da prizmalardan oluşmalı.
- Estetik denge sağlanmalı ve bu denge, zıtlıkların kullanımıyla yapılmalı.
- Kompozisyonla ilgili öğeler, düz çizgiler ya da dikdörtgen alanlar olmalı.
- Simetriden kaçınılmalı.
- Denge ve ritm, oran ve yerleştirme ilişkileriyle artırılmalı (<http://www.applet-magic.com/mondrian.htm>).

Mondrian, 1917 ve 1918'de "Die Nieuwe Beelding in the Schilderkunst" (Resimde Yeni Plastik-The New Plastic in Painting)'i 20 bölüm olarak yayınladı. Bu, sanatsal kuramını yazıyla anlattığı ilk önemli çabasıdır. Ancak, bu kuramdan Mondrian'ın en iyi, en sık alıntı yapılan anlatımı, H. P. Bremer'e 1914'te yazdığı bir mektuptur. Bu mektubunda, Mondrian sanat kuramını şöyle açıklamıştır (<http://en.wikipedia.org>):

En üst düzeyde farkındalıkla genel güzeli açıklamak için düz bir yüzeyde çizgiler ve renk kombinasyonları yapıyorum. Doğa (ya da gördüğüm şey) bana esin veriyor, beni anlatıyor... Fakat ben, şeylerin temeline (hala yalnızca dışsal bir temel) ulaşmaya dek gerçeğe yakın olabildiği kadar başlıyorum ve bundan her şeyi soyutlamak istiyorum... yatay ve dikey çizgilerin, ama hesapla değil, sezgiyle yönlendirilen ve armoni ve ritm getiren farkında olma inşa ederek

bunun mümkün olduğuna inanıyorum, eğer gerekliyse, diğer doğrudan çizgiler ya da eğrilerle desteklenen güzelliğin bu temel biçimleri, bir sanat çalışması, güçlü oldukları kadar gerçek olabilirler.

De Stijl 1919

Piet Mondrian için soyut sanat artık öznel yaşantıların anlatım aracı değil, evrensel bir biçim diliydi. Soyutlama süreci, Mondrian'ın yapıtlarında ve yazılarında irdelediği ana sorundu. 1919'da yayınlanan "De Stijl" adlı dergideki "**Doğal Gerçeklik ve Soyut Gerçeklik**"¹ (Chipp, 1996: 321) adlı yazısında,

Bugünün uygar insanı, aşamalı olarak doğal şeylerden vazgeçiyor ve daha çok soyut oluyor. Doğal (dışsal) şeyler daha çok otomatik oluyor ve öncelik olarak dikkatimizi içsel şeylere daha fazla veririz.² Gerçekten modern insanın yaşamı ne bütünüyle materyalistik ve ne de tümüyle duygusaldır. O, daha çok kendi bilincine ulaşan insan aklının daha özerk bir yaşamı olarak kendini belli eder.

demektedir. Mondrian'a göre, "Bu yeni plastik düşünce, yani doğal biçim ve renk, görünümün ayrıntılarına önem vermeyecektir. Tam tersine, kendi anlatımını biçim ve rengin soyutlamasında, yani düz çizgi ve açıkça betimlenmiş temel renklerde bulmalıdır" (Chipp, 1996: 322).

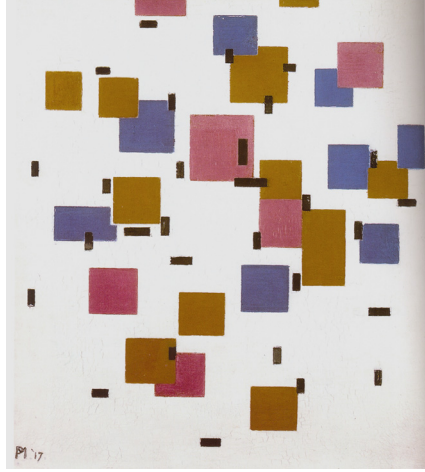
Mondrian, "Doğada biçim ve renk özelliklerinin öznel duygular uyandırarak, salt gerçekliğe gölge düşürdüğünü bulgulamaya değin çok zaman geçti" diyerek, salt gerçekliğe varabilmek için, doğadaki biçim ve renklerden temel yönler ve renklere (mavi, kırmızı,sarı) gitmiştir (İpşiroğlu ve İpşiroğlu, 1993: 57).

Paris 1919 – 1938

Savaş 1919'da sona erdiğinde Mondrian, 1938'e dek kalacağı Fransa'ya döndü. Paris'te bulunduğu entelektüel özgürlük atmosferinde soyutlama çalışmalarına başladı. Mondrian, 1919 sonlarında kesişen çizgileri temel alan resimler yapmaya başladı.

¹ De Stijl'de (Amsterdam, I, 1919) "de nieuwe beelding in de schilderkunst" adıyla özgün olarak yayımlandı. İngilizce çevirisi Michel Seuphor'dan, *Piet Mondrian, Life and Work* adlı eserindedir, (New York: Abrams, n.d.) s. 142-144.

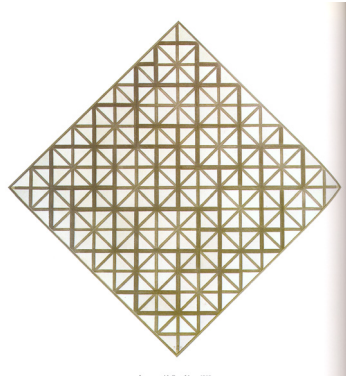
² Mondrian'ın dışsal şeylerden çok içsel şeylere ve doğal olanlardan çok soyut olan şeylere fazla değer biçmesi, Teosofinin temel ilkelerinden biridir. Bu ilke, Tanrı'nın varlığı varsayımı ile başlar ve sonra ondan Evren'in doğasını anlar. Çünkü, her şey Tanrı aracılığıyla görülür, doğal dünya zaten tinseldir. Özdeksel ya da sonlu şeylere duyulan bir arzudan doğan şeytan, belki Tanrı'da ya da sonsuzda zihni meşgul ederek yenilir.

Resim 7 - Composition in Color A/Renkli Kompozisyon A, 1917

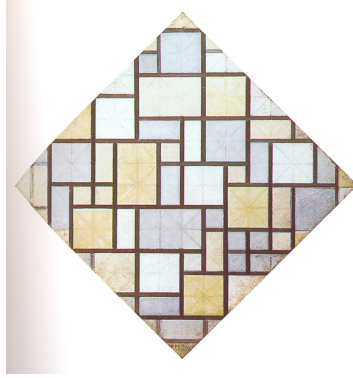
Composition in Color A'da (1920) pastel renkli dikdörtgenler beyaz zeminde ritimle geziniyorlarmış gibidir. Siyah çizgiler kısalarak beyaz fonda kaybolmuş izlenimi verirler (Resim 7).

1920'li yıllarda yapmaya başladığı Eşkenar Dörtgen (Lozenge) çalışmalarında bu çizgisel düzenleme çalışmaları açıkça görülebilmektedir. Lozenge çalışmaları, eşkenar dörtgen biçiminde asılabilmesi için 45 derece döndürülmüş tuvalerdir (Resim 8).

Resim 8 - Lozenge with Grey Lines/Gri Çizgili Eşkenardörtgen, 1918

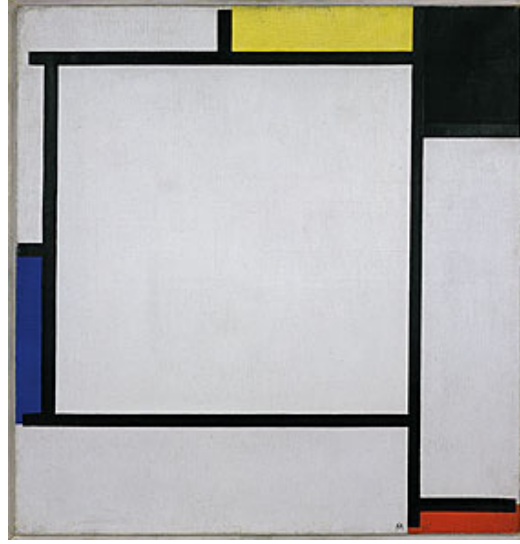
Lozenge with Grey Lines'da (1918) kesişen gri çizgiler, Composition: Light Color Plates with Grey Lines'da (1919) aynı çizgilerin fon oluşturduğu renk yüzeyleri olarak geliştirilmiştir (Resim 9). Bu 45 derece döndürülmüş tuvalerin biçimi ile içlerinde yer alan düşey ve yatay çizgiler zıtlık oluşturmaktadır. Ayrıca renk yüzeylerinin alanları asimetrik olarak dengelenmiştir.

Resim 9 - Composition: Light Colour Planes with Grey Lines/Kompozisyon: Gri Çizgili Açık Renk Yüzeyler, 1919

1921 yılından başlayarak yaptığı tablolarında çizgiler incelemek, daha az sayıda belirmeye başlar. 1930'lu yıllarda yaptığı Lozenge çalışmalarında beyaz fon üstüne yalnızca birkaç çizgiyle düzenleme çalışmaları yapmıştır (Resim 10, Resim 11). Kalın, siyah yerine sarı çizgiler yer alır. Mondrian resminde, siyahla bağlanmamış renk görmek şaşırtıcıdır (Resim 12). Bu düzenleme araştırmalarının nedenini Mondrian'ın şu sözleri açıklar (Chipp, 1996: 323):

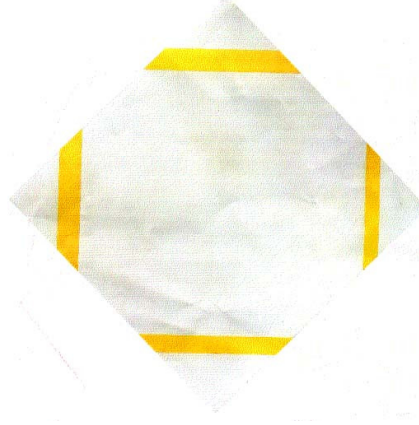
Kompozisyon, özneliğini kendi kendine anlatabilsin diye, sanatçıya gereksindiği kadar olası en çok özgürlüğü sağlar... Kompozisyon bakımından yeni plastisizm dualistiktir. Evrenle ilgili (kozmetik) ilişkilerin dikkatli yeniden oluşturulması yoluyla, evrenselin doğrudan bir anlatımıdır; ritmiyle, plastik biçiminin maddesel gerçekliği ile, sanatçının bireysel özneliğini anlatır.

Resim 10 - Composition 2, 1922

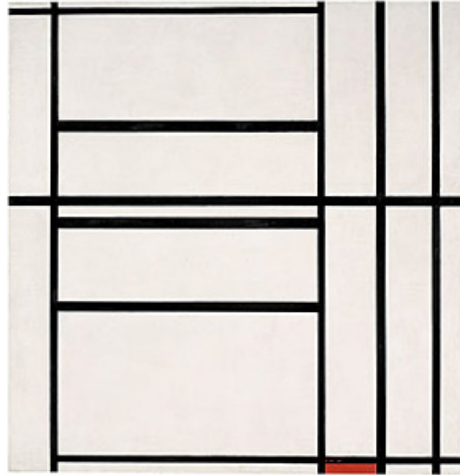

Resim 11 - Composition No. 1: Lozenge with Four Lines/ Kompozisyon No. 1: Dört Çizgili Eşkenar Dörtgen, 1930

Resim 12 -Lozenge Composition With Four Yellow Lines/Dört Sarı Çizgili
Eşkenar Dörtgen Kompozisyonu, 1933.

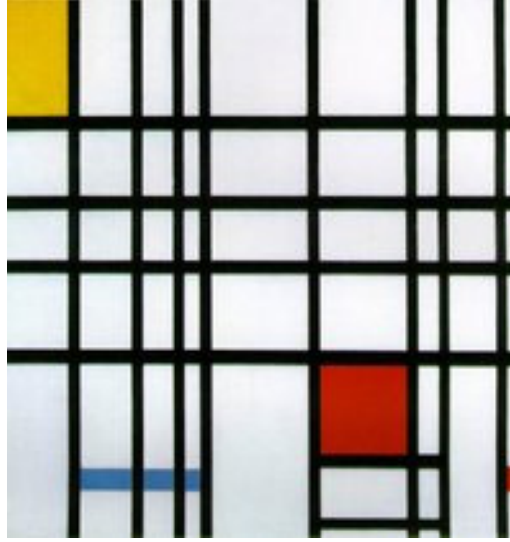
Resimlerinde, yeni bir dinamizm getirdiğine inandığı çift çizgiler kullanmaya başlar. Renk alanları gittikçe azalır (Resim 13).

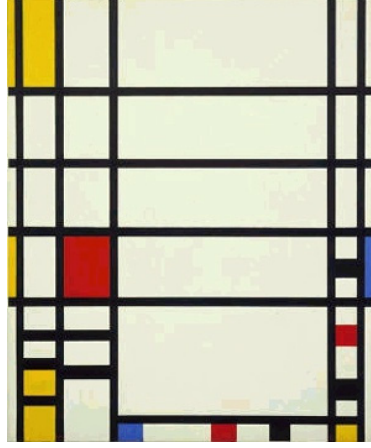
Resim 13 - Composition with Red/Kırmızılı Kompozisyon, 1938-39

Londra ve New York 1938 – 1944

Mondrian, 1938 Eylül'ünde, yaklaşan faşizm karşısında Paris'ten ayrıldı ve Londra'ya gitti. 1940'da Hollanda işgal edildikten ve Paris düştükten sonra, ölünceye dek kalacağı New York'a gitmek için Londra'dan ayrıldı. Mondrian'ın geç çalışmalarından bazılarını, sanatsal gelişimi açısından belirli bir yere koymak zordur (Resim 14, Resim 15); çünkü, Paris'te ve Londra'da başladığı, aylar ya da yıllar sonra New York'ta tamamladığı birkaç tuval vardır. Yine de bu geç dönemden biten çalışmalar, 1920'lerden bu yana yaptığı çalışmalardan daha fazla çizgiyle üst üste gelen bir tarzda, görünüşte neredeyse haritacılıkla ilgili gibi, beklenenden fazla bir yoğunluk gösterir.

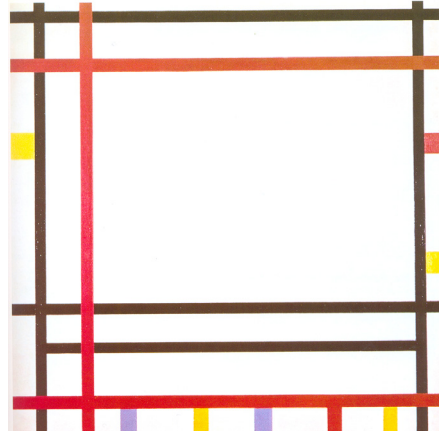

Resim 14 - Composition with Red, Yellow, and Blue/Kırmızı, Sarı ve Mavili
Kompozisyon, 1939-42

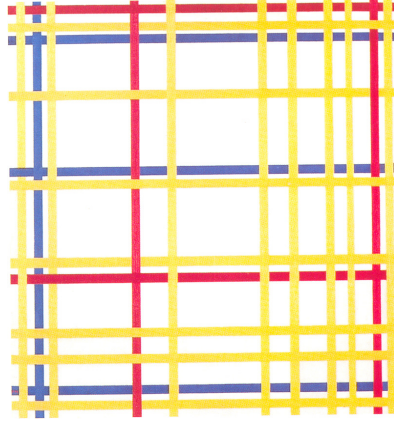

Resim 15 - Trafalgar Square/Trafalgar Meydanı, 1939-43

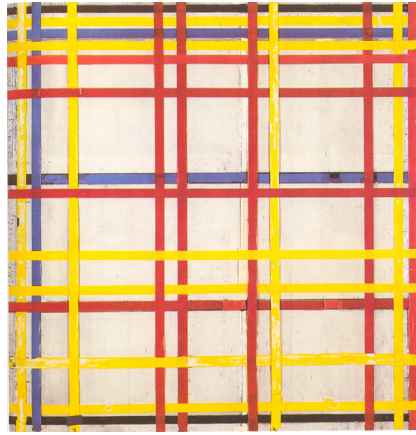
Mondrian'ın New York'ta başladığı tuvaler daha çok şaşırtıcıdır ve ne yazık ki sanatçının ölümüyle duran yeni bir biçimin başlangıcını gösterir (Resim 16, Resim 17, Resim 18). "New York City" (1942), genellikle öncekinden daha büyük bir derinlik duygusu yaratmak için kırmızı, mavi ve sarı çizgilerin ağ gibi ördüğü karmaşık bir biçemdir. Sanatçının farklı deneyimlerle düzenlemeler yapabilmesi için, bu çalışmanın bitmemiş bir 1941 versiyonunda kağıt şeritler kullanılmıştır.

Resim 16 -New York New York, 1941-1942

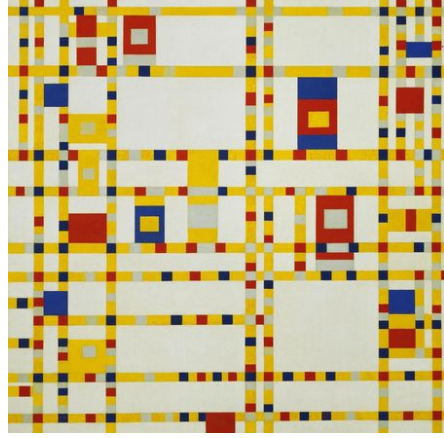
Resim 17 - New York City I, 1942

Resim 18 - New York City II, 1942-44

Sanatçının, New York'ta Museum of Modern Art'taki (Modern Sanat Müzesi'ndeki) "Broadway Boogie-Woogie" adlı resmi soyut geometrik resim okulunda oldukça etkili olmuştur (Resim 19). Resim, sanki tuvalden zıplayan, çok sayıda parlak renkli ışıldayan karelerden oluşmuştur. Sanatçının 1924'te dostu Sweney'e yazdığı mektupta, doğadan kopmak için yapmak istediklerini şöyle açıklamıştır (İpşiroğlu, v.d., 1993: 55):

...hacmi yıkmak zorunda kaldım. Bunu yüzeyi kesen çizgilerin aracılığıyla yapıyordum. Ama yüzeyi yok etmek için bunlar yetmedi. Bunun üzerine sadece çizgiler yapmaya başladım ve bunları renklendirdim. Şimdi tek sorun, renk karşıtıllıklarıyla çizgileri yok etmede.

Resim 19 - Broadway Boogie-Woogie 1942-43

Küçük karşıt renk kareleriyle çizgiyi görünmez hale getirmek, sanat yaşamının son iki yılında (1942-44) yapmış olduğu “Broadway Boogie-Woogie” ile “Victory Boogie-Woogie”de gerçekleşebiliyor (İpşiroğlu, v.d., 1993: 53-55).

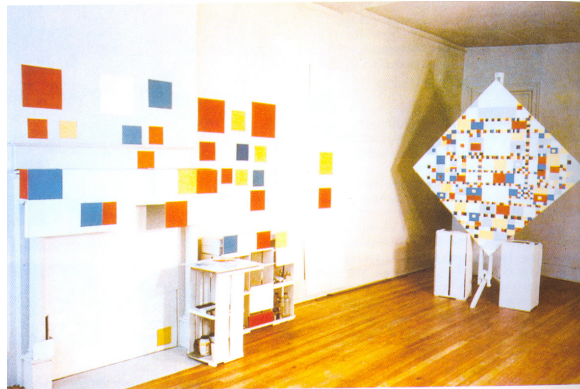
Mondrian’ın boogie-woogie sevgisi kısmen boogie-woogie’nin amaçlarının kendisinininkine paralel olduğunu gördüğü içindir: “doğal görünümün yıkımı olan melodinin yıkımı.” (http://www.moma.org/collection/browse_results.php?object_id=78682).

Mondrian’ın son çalışmaları olan “Broadway Boogie” (1942-43) ve tamamlanmamış olan “Victory Boogie Woogie”de (1942/44), çeşitli renklerde küçük kağıt bant parçacıkları kullanarak yarattığı minik renk dikdörtgenlerinin birleşmesiyle ortaya çıkan çizgilerle sert çizgiler yer değiştirirler. Daha büyük, bağlantısız renk dikdörtgenleri içlerinde birkaç daha küçük ortak merkezli dikdörtgenle tasarımı zaman zaman kesintiye uğratar. Mondrian’ın 1920’ler ve 1930’lardaki çalışmaları hemen hemen bilimsel bir ciddiyete yönelen, esinlendiği, içinde buldukları New York kentini yansıtan neşeli (vurgusuz tempolu) müzik gibi parlak, canlı resimlerdir.

Resim 20 - Victory Boogie-Woogie, 1943-1944

Resim düzeyini bölen siyah çizgilerin renklendirilerek ortadan kalkması, az önce değindiğimiz gibi, Mondrian'ın son yıllarına rastlar (Resim 20, 21). Olasılıkla II.Dünya Savaşı'nda zafer beklentisiyle "Victory Boogie-Woogie" adı verilen tablo, Mondrian 1944'te öldüğünde yarım kalmıştır. Resim yüzeyinde yoğun, çok renkli, doğrusal gridlemelerle yeni bir dinamizm ve ritmik dönüşümü, müzikal titreşimler formsuz bir yöne taşır. Mondrian'ın sanatı, doğal ışıktan arınmış, içten ışıldayan mistik bir ışık ressamlığına dönüşür (İpşiroğlu, 1993: 57).

Resim 21 - Victory Boogie-Woogie, 1943-1944

Teosofinin zihinsel evrim anlayışı, Mondrian'ın sanat sürecinde, çizgiler ve renklere indirgediği saf ve soyut anlatımıyla biçimlenmiştir. Mondrian'ın tek amacı; dişi-erkek, durgun-devinimli, tin (ruh) ve madde gibi karşıtların arasındaki birliği anlatmak için biçimi, yalın çizgi ve renk karşıtlarına indirgeme olmuştur. Geometrik biçimler ve ana renkler onun simgesi durumuna gelmiştir. Çocukluğundan başlayan dinsel eğitimi ve daha sonraki sanatsal yaşamı boyunca teosofi öğretileriyle çalışmalar yapan Mondrian, şaşırtıcı olsa da soyut sanatın öncülerinden birisi olmuş; onun sanatı grafik sanatları, tasarım çalışmalarını, mimari gibi birçok sanat alanını da etkilemiştir.

KAYNAKÇA

CHIPP, H. B. (1996). *Theories of Modern Art*. University of California Press.

DEICHER, S. (1999). *Mondrian*. Köln: Taschen Verlag.

HALL, Kathleen. "Theosophy and the Emergence of Modern Abstract Art".
<http://www.theosophical.org/theosophy/questmagazine/mayjune02/hall/index.html>, indirme tarihi:19/02/2006.

İPŞİROĞLU, N. ve İ., Mazhar. (1993). *Sanatta Devrim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Redhouse English-Turkish Dictionary. (1991). İstanbul: Redhouse Yayınevi.

WARNCKE, C. (1994). *De Stijl 1917-1931*. Taschen.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Theosophy>, İndirme tarihi: 08/02/2006

http://www.dofoundation.com/dr001_GB.html, İndirme tarihi: 20/01/2006.

http://www.moma.org/collection/browse_results.php?object_id=78682,
İndirme tarihi:30.12.2005.

<http://www.applet-magic.com/mondrian.htm>, İndirme tarihi: 16/01/2006.

http://en.wikipedia.org/wiki/Piet_Mondriaan, İndirme tarihi:16/01/2006.